

Fekete Mariann

Akiket mindenki feldobott, de soha senki nem kapott el

Meggyőződésem szerint a színház, a képekben, hangokban, zenével vagy mozdulatokkal elmesélt történetek sokat tehetnek az elfogadás, a befogadás, az integráció, a MÁSOK-hoz való odafordulás érdekében. A jelen azonban más képet mutat hazánkban. Az elit egy része nyíltan értelmiség-ellenes, nyíltan antiszemita, homofób és kisebbségellenes.

Az elmúlt időszak két fontos darabja, amely szembesíti a színházi nézőket a cigánysággal szembeni sztereotípiákkal, közhelyekkel, életükkel és halálukkal, a Kaposváron bemutatott „Csak egy szög” és a fővárosi Katona József Színház előadása, a „Cigányok”. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy egy tartalomelemzési módszer, a harvardi pszichoszociális szótár segítségével megvizsgáljam, e két színdarab kapcsán az online médiában megjelent kritikák hová helyezik a hangsúlyt, mit tartanak fontosnak kiemelni, milyen aspektusból értelmezik a látottakat.

„A sógorom mondta, hogy a cigányságról kellene egy darabot írni, mert van egy olyan náció Magyarországon, amelyet mindenki feldobott, és soha senki nem kapott el. Ez hihetetlen mondat volt. Ez 1996-ban történt...” (Mohácsi János)

A „Csak egy szög”^[1] a cigányok története a Mohácsi testvérek által elmesélve, mely szembesíti a nézőt a cigányokkal kapcsolatos közhelyekkel, sztereotípiákkal. Tömör és erős képekbe fogja össze az évszázadok történetét a rendező. Feltűnik a színen a Golgota a szöglopással, a cigányholokauszt, az emberevéssel vádolt cigányok pere, majd korunk tipikus jelenete: egy falu potentátjai az EU-s hivatalnok jelenlétében lerombolják a faluba betelepülő cigányok házait.

A „Cigányok”^[2] Tersánszky Józsi Jenő népszínművének jelenkori átdolgozása. Grecsó Krisztiánt a tatárszentgyörgyi romagyilkosság készítette a darab megírására. A bevezető zsánerképpen megismerkedünk a linkóci, érzelmes cigányzenészekkel, majd a felvonás végén lövés dördül, és a primás életét veszti. A második felvonás a cigányok ellen elkövetett merényletek ügyében folytatott nyomozásról, az eltussolási kísérletekről szól, és azt mutatja be, hogyan halmoztak hibát hibára a hatóságok.

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy a tartalomelemzés módszerével, a harvardi pszichoszociális szótár segítségével megvizsgáljam, vajon a két darab kapcsán megjelent kritikák^[3] írói hová helyezik a hangsúlyt az előadások kapcsán, mit tartanak fontosnak kiemelni, milyen aspektusból értelmezik a látottakat.

Az első két táblázat a „kulturális világ” kódhoz tartozó kifejezéseket tartalmazza.

1. táblázat: „Csak egy szög” – kulturális világ

Érzelmenyilvánítás	Szerepek	Élelem	Ruházat	Eszközök	Kulturális környezet
röhögés	férfi: Úristen, Krisztus, Kolompár Károly	kávé	rongy	vonat	színpad
sírás	munka szerep: cigány közösség vezetője	vattacukor	római sisak	busz	színház
	színész				
büszkeség	bíró	kovászos uborka	római pajzs	bicikli	Androméda-galaxis
szégyenkezés	cigányok	sör	jelmez	ló	díszlet
megrendülés	égiek			autó	alagút
	földiek			kereszt	esküvő
	német			szög	India
	robotpilótakeksz			műanyag rács	Magyarország
	római katona			mosogató	kínvallatás
	magyar			szövegkönyv	zongoraszvit op.25.
	kvázimesélő			CD	Auschwitz
	zsidók			Magyar Szent Korona	vason
	falubeli				gázkamra
	nő szerep: idős cigányasszony				előadás
	női szerep: főméltóságú hölgy				Nyúzóvölgy
	üldözött				rendszer váltás
	üldözött				diktatúra
					POSZT
					ház
					Nyílt Fórum
					jelenet
					süllyesztő
					játek tér
					haláltábor

2. táblázat: „Cigányok” – kulturális világ

Érzelmenyikvántás	szerepek	élelem	ruházat	eszközök	kulturális környezet
lubickolva	rendező	garatra való	bajusz	Molotov-koktél	színdarab
kacagtatóan	szereplők		gyűrű	festék	bemutató
ízesen	cigányasszony		sapka	toll	Katona József Színház
hangoskodás	cigány		télikabát	tabló	jelenet
nevet	színészek		vékony ruha	jelmez	jelen
siratják	kishivatalnok		svájcisapka	hangszer	előadás
fél	Dani cigány			brillantin	játekter
nem mer bemenni	Harkocsány primás			aranyhegedű	kocsmá
sipákolva tétovázó	Áskára			füstökádó robbanóüveg	vendégld
	Kakuk Marci			sörétes puska	ház
	Szidike			jegyzdkönyv	díszlet
	dzsentrí			drót	vidéki kisvilág
	Kisasszony			pálinka	viskó
	mostohatestvér			pengő	díszletfal
	Tűzoltó			papírdoboz-díszlet	cigányzene
	rendőr			fényképkocka	zene
	Cigány politikus				nóta
	orvos				első felvonás
	Vendéglds				tetthely
	Kisasszony-kurva				Tatárszentgyörgy
	Újságíró				ravatal
	riporter				
	író				
	Kukac úr				
	magyar pincérlány				
	brácsás				
	álarcos fegyveres				
	orvos				
	nyomozó				
	kvázivajda				

Az érzelemnyilvánító kifejezések a két látványos érzelem (sírás, nevetés) mindkét végpontját és a közte lévő állapotokat is felölelik, a durva röhögéstől a megrendülésen át a félelemig, majd a siratásig jutunk el, ahogy a színpadi történetek is a mulatozástól a halálig vezetnek.

Mindkét darab kritikájában találkozunk férfi, női és munkaszerepekkel, a „Cigányok”-at elemző írásokban mennyiségileg több nevesített szerep található, noha ez ölel fel időben kisebb egységet a kettő közül. Női munkaszerep a „Cigányok”-ban három található: az örömlány, a pincérlány és a fejét kapkodó naiva, a budai újságíró. A jelentős, a cselekményt előmozdító munkaszerepeket a férfiak viszik, különösképp a „Csak egy szög”-ben, ahol női munkaszerep egyáltalán nincs és önmagában vett női szerep is kevés van. A férfi munkaszerep több rétegű a „Cigányok” esetében, mivel a második felvonás a jelenben játszódik, középpontjában a nyomozás, illetve annak elkenése áll, ami szükségessé teszi a hivatali szerepek megjelenítését.

A kulturális tárgyak (élelem, ruházat, eszközök) bemutatására nem vesztegetnek sok szót a szerzők, a Katona József Színház darabjához kapcsolódóan csak az alkohol jelenik meg („garatra való”) a kocsmai jelenetben az étel-ital variációkból. A Mohácsi-darab kapcsán néhány, rendkívül fontos élelmiszert hangsúlyoznak a kritikusok: a kávé, amely Kolompár Károly Úristennel való kvaterkázásának kerete; a sört és kovászos uborkát, amely fontos bizonyíték az emberevési pör során, hiszen ettek uborkát, amit egyébként biztos loptak, és akkor ettek embert is, sőt ittak is, sört. Meg embert.

A kritikákból hiányolom a Nyúzóvölgyben játszódó koncepció per mélyebb értelmezését, erőteljesebb megjelenítését, mivel ez a darab egyik kulcsjelenete, amely rávilágít, hogy a cigányokkal szemben minden képtelenségnek van létjogosultsága, semmi sem lehet elég nagy ostobaság és hazugság, hogy ne higgye el a többségi társadalom, ha érdeke úgy kívánja. Az emberevési pörön megjelenik a megevett áldozat és tanúvallomást tesz, a tárgyi bizonyítékok között van tojás, csirkecsont és torta is. Ugyanez a mechanizmus működik a „Cigányok” második felvonásában is, ahol a nyomozás arra fut ki, hogy a tüzesetet nem Molotov-koktél okozta, hanem elektromos zárlat, noha a cigánytelepen nincs áram, egy szál elektromos vezeték sem.

A ruházat esetében tipikusan a cigánysághoz köthető tárgyak (rongy, bajusz, gyűrű), illetve – színdarabról lévén szó – a jelmezek kerültek kiemelésre. Az olyan eszközök, mint a „Molotov-koktél”, a „szög” és a „kereszt” a darab cselekményét emelik ki. A kulturális környezetet kódoló kifejezések bemutatják a két darab cselekményének időbeli és térbeli határait egyaránt, a színpadtól az auschwitzi haláltáborig, illetve Tatárszentgyörgyig bezárólag. A „Csak egy szög” c. darabban az egész történelmi ív rajzolódik ki, melynek kiindulópontja az Androméda galaxis és egy féreglyuk, majd Krisztus megfeszítésén és Indián át a Nyúzóvölgybe, onnan pedig vonaton és a gázkamrákon át eljutunk a rendszerváltásig, végül a jelen színpadára érkezünk. A cigányoknak mindenhol tovább kell állniuk.

A 3. és 4. táblázat megmutatja a legfontosabb eszközt, amellyel a kritikusok élnek: az értékelő kifejezéseket, a jelzők halmozását. A „Csak egy szög” kapcsán a darabot, magát a szöveggönyt, a színészi játékot és a hatást magasztalják fel a kritikusok erőteljes jelzők használatával („megrendítő”, „bravúros”), tapasztalhatunk műfaji kavalkádot („lírai”, „mitologikus”, „ironikus”) és egy új műfaji meghatározás megszületésének is tanúi lehetünk („mohácsi”).

A Katona József Színház darabja kapcsán másféle, de nem kevésbé hatásos, műfajjal kapcsolatos jelzőket találhatunk („szürrealisztikus”, „parodisztikus”, „groteszk”), és megállapíthatjuk a negatív töltetű értékelő kifejezések túlsúlyát a Mohácsi-darabhoz képest. Mindkét darab kapcsán megjelennek a társadalomban elfogadott normáktól való eltérést, a devianciát megjelenítő kifejezések, de a „Cigányok” kapcsán ezek szintén erőteljesebbek, bűnnel telítettebbek („vérfertőzés”, „tolvaj”), míg a „Csak egy szög” esetében inkább a társadalmon kívüliséget fejezi ki a normális – a társadalmi közmegegyezés alapján normálisnak tekintett – állapothoz képest. A jelzők: „számkivetettség”, „kitaszítottság” permanens jellemzői a cigányok létezésének valamennyi korban, valamennyi társadalmi formációban.

A színdarabok témaválasztásának megfelelően valamennyi írás tartalmaz halállal kapcsolatos, erőteljes és kifejező megfogalmazásokat („keresztre feszítés”, „megnyúztatás”, „cigánygyilkosság”, „merénylet”), illetve ezek kontrasztjaként eszmei értékekre vonatkozó („szép”, „reneszánsz”), illetve érzéki („fájdalmasan finom”, „tüzes”) hivatkozásokat, amelyek a szenvedélyes cigány életstílus és a halállal végződő cselekmények durvasága közötti ellentétet emelik ki.

3. táblázat: „Csak egy szög” – szociális világ

eszmei érték	normától való eltérés	normatív akció	értékelés	halál
szép	előítélet	kíváncs	radikális	felrobban
régi	otthontalanság	kompozíció	ismerős	haláltánc
ősi	vándorlás	magatartás	hatékonyság	megbékül a halállal
reneszánsz	számkivetettség	gesztus	hatékonyság	halálra rémült
gyönyörű	kiszáradtság	koreográfia	hányattartott	vég
		történelem	vicces	keresztrefeszítés
		misztériumjáték	ironikus	kivégzés
			félelmetes	felzúgulás
			megrendítő	megnyúztatás
			lírai	megötlés
			mitológikus	megfeszített
			erőteli	
			társulatspecifikus	
			sokoldalú	
			magas színvonalú	
			bravúros	
			nyers	
			hőmpölygő	
			hatalmas	
			ideiglenes	
			szedett-vedett	
			átalakuló	
			forrongó	
			különös	
			húsbavágóan	
			aktuális	
			valódi	
			mindennapi	
			emlékeztető	
			hétköznap	
			félreismerhetetlen	
			érdekes	
			véletlen	
			szerecsés	
			lelkiismeretes	
			reprodukálható	
			legerősebb	
			kegyetlen	
			monumentális	
			elérhető	
			mozaikszerep	
			zenés-táncos	
			fergeteges	
			lényeges	
			banális	
			„mohácsi”	

4. táblázat: „Cigányok” – szociális világ

értékelés	normától való eltérés	normatív akció	halál	érzéki hivatkozás
nyikhaj	részeg	fizetség	vérzi be	nyers
dörzsölt	tolvaj	teljhatalom	merénylet	fekete
alamusi	vérfertőzés	siker	gyilkosság	zamat
közös	bűn	ügy	gaztett	steril fehér
ikonikus	háztársági hűtlenség	házasság	vérontó	fűlbemásozó
magyar	öntörvényűség	frigy	tragédia	tűzes
súlyos	háradik	jelentés	cigánygyilkosság	gyönyörű
korrekt		áram	vérköny	vadító
üdén		állapot	túlélés	színes
tartalmas		igazság	felboncol	láthatatlan
problémátlan		jog		szép
szírvonalas		nemzetiség		legszebb
szürrealisztikus		probléma		hibátlan
függönyös-rolettás		ügymenet		teljes
karakters		információ		sejtelmes
tarka		hit		tobzódva
festői		eszmény		izzás
klasszikus-megújított		elődítélet		durva
szíverítő		törvény		fájdalmasan finom
ötletes		szavak		hófehér
mulatságos		közmegegyezés		
túlfeszített		segély		
parodisztikus		tartozás		
szemrevélő		pénzkereset		
koszosan		világ		
bűdösen		póz		
meszesen		képmutatás		
piti		ígéret		
eszesen becstelen		hit		
nívós		tulajdon		
kőkemény		állítások		
nagyszabású		kérdés		
illogikus		válasz		
töredezett				
groteszk				
tagbaszakadt				
kibeszéltetlen				
felhalmozott				
őszinte				
megfáradt				
lefoghathatlan				
fess				
borzalmas				
gerinctelen				
érthetetlen				

Az 5. és 6. táblázat különböző pszichológiai folyamatok kódolását, illetve az írásokban szereplő, különböző üzenetformákat, nem specializált tárgyakat mutatja meg. Kiemelném

közülük a „problémaérzékenység”, a „kommunikációképtelenség” és „bulvárbotránynarratíva” kifejezéseket, amelyek nagyjából le is fedik a cigány kisebbséggel szembeni attitűdöket. A többségi társadalom tudatában van annak, hogy valami nagy probléma van az egésszel, de hogy mit kellene tenni, hogyan kellene megoldást találni a gazdasági-oktatási-társadalmi-foglalkoztatási gondokra, arról fogalmuk sincs, azaz hosszútávra szóló, következetesen végrehajtott koncepció nincs. Ehhez járul hozzá a kommunikációképtelenség, a szereplők elbeszélnek egymás mellett. A kérdés jellemzően választások idején, illetve olyan események kapcsán kerül elő, amelyek a bulvárbotránynarratíva fogalomkörébe tartoznak; vonatkozó kifejezés továbbá a „cigánybűnözés”.

Valamennyi írásban túlsúlyban vannak a támadást, kétségbeesést és haragot megjelenítő kifejezések, alig találunk gyengédségre, kedvességre vonatkozó szavakat. Nemi kapcsolatra vonatkozó kollokáció csak a „Cigányok” kapcsán található, de a lehetséges variánsok közül a kritikusok csupán durva, sértő, negatív tartalmú szókapcsolatokat használnak („megdug”, „felkínálja magát”), amitől az egész lealacsonyodik, aljassá válik.

5. táblázat: „Csak egy szög” – pszichológiai folyamatok

törekvés	gyengédség	kétségbeesés	támadás	nem specializált tárgy
kihegyezett	boldogabb	feszítés		féreglyuk
intenzív	érzékenység	zsúfolódnak	merénylet	ügy
beszélni		préselődnek	kiűzés	vád
szóljon		megrémülni	sós kútba vet	szociofotó
kitágítja		elvesztette	kerék alá tesz	falusi életkép
szublimálja		önmagába fordult	listázták	valóság
építi		kiszolgáltatott	verték	realizmus
szívós következetességgel		szenvedés	szétveri	problémaérzékenység
kalauzol		menniük kell	felelősségre von	teatralitás
szembesít		szorongó	rá mér	stáció
		szűkölő	összekülönböznek	zárókép
		kétségbeesett	begyűjtési akció	jelenetfolyam
			lerombolják	játékidő
				mondanivaló
				szimbólum
				költői kép

6. táblázat: „Cigányok” – pszichológiai folyamatok

üzenetforma/nem specializált tárgy	törekvés	gyengédség	kétségbeesés	harag	támadás	szex
cigányzene	tartotta meg	összemelegedik	férjét veszti	átok		
pantomim	kerekedik	nemesül	menekülés	gyűlölet	vadul méreget	magáévá tesz
bábos testkultúra	imitál	szerelmes pillantás	síratják	megbocsáthatatlan	kiolt	vérfertőzés
háromdimenziós vetítő- és árnyfelület	tehermentesít	megsajnál	tehetetlenség		fojtogató	megdug
testpingálás-virág	Plántál	szív			dézmáló	felkínálja magát
hó- és sárnyom	eltussol				viaskodva	férfit/nőt találni
mulatóskedv	kellemetlenkedik				ócsárolva	
csizmás-szűrős-mentés-pengős XX. század	nekidurálás				kifosztják	
szakadt-koszorús realitás	kinyomoz				bejelent	
Kommunikáció-képtelenség	továbbgondol				vádol	
szélfújás	komolyan vesz				bosszút áll	
bulvár-botrány-narratíva	meggyőz				lő	
ismeri a dörgést	próbál					
régi motoros	megmutat					
	traktál					
	konfabulál					
	kibeszélés					
	megpróbál					
	kicsikar					

Az előítéletes attitűd és a színház kapcsolatát illetően osztom Mohácsi János véleményét: „Az előítéletesség valószínűleg soha sem tűnik el teljesen. De nem szabad odáig fajulnia, hogy emiatt újra emberéletek kerüljenek veszélybe. Egy színházi előadással nagyobb történelmi kataklizmát természetesen nem lehet megállítani. De ha egy produkció ráébreszti a nézőt bizonyos szituációk, gondolatok vagy akár csak mondatok abszurditására, kegyetlenségére és veszélyességére, akkor már óriási dolgot értünk el anélkül, hogy a rendező barikádokat emelt volna. Talán segítettünk valamennyire abban, hogy az előítéletekkel átitatott gondolkodásmód egyszer csak kételkedni kezdjen önmagában.” (Mohácsi János)

Ez a két színdarab nem old/oldott meg semmit az együttélési problémákból, de nagyon sokat tett a jobb megismerés és az elfogadás irányába való elmozdulás érdekében. Sok ilyen darab kellene még, de nincs, és a hivatalos kultúrpolitikai irányvonalat elnézve nem is lesz. A nagymagyarkodás ideje jött el, nem az integrációé, a befogadásé.

Érdekes kísérlet lenne annak kiderítése, hogy csupán a táblázatok, a kódolt kifejezések elolvasása után a kísérletbe bevont személyek – természetesen olyanok, akik nem látták az előadásokat – hogyan határoznák meg, miről szólnak a darabok, mi a történet főbb vonala.

Jegyzetek

[1] Bemutató: 2003.10.10. Kaposvári Csiky Gergely Színház

[2] Bemutató: 2010.10.05. Katona József Színház, Budapest

[3] „Csak egy szög”-kritikák: Magyar Narancs (2003.12.11.), Kontextus (2003.10.29.). „Cigányok”-kritikák: www.kultura.hu (2010.10.16.) 7óra7 (2010.10.17.)

Abstract

Mariann Fekete

Those who were thrown up by everybody but were never caught by anybody

I am totally convinced theatre, stories told by either pictures, music, sounds or movements can help a lot with acceptance, adaptation, integration or turning to OTHER people.

However, in our country the present itself depicts a completely other image. The a part of the elite are clearly against the intellectual; they are anti-semite, homophobic and totally against minority groups.

The two major plays of the recent period “Only a Pin” (“Csak egy szög”) performed in Kaposvár and the performance called “Gipsies” (“Cigányok”) of Katona József Theatre make the viewers face with stereotypes against gypsies, commonplaces about them, their lives and deaths. In my study with the help of a controlling method – namely a psycho-social dictionary from Harvard – I attempt to analyse where online critics put an emphasis, what they intend to emphasize and from what aspect they interpret the seen scenes.

FEKETE MARIANN

ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalmi Kutatások Program

feketemariann1@gmail.com

Szociológus, a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékén végzett 2011-ben. 2011 őszétől az ELTE TáTK Interdiszciplináris Társadalmi Kutatások PhD program hallgatója. Kutatási területe a kultúra, ezen belül kiemelten foglalkozik azzal, hogyan változott a kulturális fogyasztás szerkezete az internet elterjedésével és általánossá válásával.